

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**На тему: «РІВЕНЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У
ПОЛТАВСЬКІЙ ТА РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ (2018-2021)
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Коваленко Анастасія Олексіївна

Керівник Кисельов С.О.

Кандидат філософських наук, доцент

Київ – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	5
1.1 Перші концепції соціального капіталу	5
1.2 Концепція соціального капіталу П'єра Бурдьє	7
1.3 Концепція соціального капіталу Роберта Патнема	22
1.4 Погляд на феномен соціального капіталу українських науковців.....	29
РОЗДІЛ 2. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	36
2.1 Вимір політичної участі	36
2.2 Вимір цивільної активності	37
2.3 Вимір релігійної активності	39
2.4 Волонтерський вимір	41
2.5 Вимір суспільної довіри.....	43
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У РІВНЕНСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ	45
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Соціальний капітал є відносно новою концепцією, що відкриває надзвичайно цікавий, інший погляд на суспільство, його життя, розвиток та стан. Протягом минулого століття свої концепції соціального капіталу розробило чимало дослідників, серед яких Лід Джонсон Ханіфан, П'єр Бурдьє, Роберт Патнем, доєднались до розробки концепту і українські науковці. Соціальний капітал викликає інтерес і активно обговорюється у науковій спільноті через унікальні знання, доступ до яких дає його вивчення. Деякі дослідники стверджують, що через вимірювання рівню соціального капіталу можна отримати прогнози для майбутньої успішності досліджуваного регіону, серед таких Роберт Патнем – американський соціолог, з використанням його підходу буде проведене дане дослідження.

Актуальність дослідження полягає в тому, що Україна протягом 30 років своєї незалежності пережила декілька знакових історичних подій, сюди входять революції 2004 та 2013 років, гібридна війна з Росією, що почалась у 2014 році, пандемія COVID-19 та, мабуть, наймасштабнішою подією є війна, що почалась 24 лютого 2022 року. Всі вони мали вплив на суспільство, його консолідацію, цінності, тож порівняння стану соціального капіталу в регіонах України у такі насичені історичними подіями часи допоможе зрозуміти різницю або відсутність такої у розвитку соціального капіталу на прикладі областей, розташованих у двох різних частинах країни.

Метою дослідження є порівняння рівня соціального капіталу у Полтавській та Рівненській областях України з 2018 по 2021 роки, визначити вплив пандемії COVID – 19 на соціальний капітал у обраних для дослідження областях.

Для досягнення мети поставлені такі **завдання**:

1. Висвітлити теорії соціального капіталу.
2. Виміряти рівень соціального капіталу, за методологією Роберта Патнема.

3. Зробити порівняльний аналіз розвитку соціального капіталу Полтавської та Рівненської областей на базі отриманих емпіричних даних.

Об'єктом дослідження є рівень розвитку соціального капіталу в Україні.

Предметом дослідження є стан соціального капіталу у Полтавській та Рівненській областях.

Методологія дослідження спирається на дослідження соціального капіталу українських та західних дослідників, зокрема Роберта Патнема. Серед використаних методів можна зазначити: описовий метод, використовуючи який ми зможемо ознайомитись з необхідними для аналізу даними; порівняльний метод, за допомогою якого буде проведено аналіз суспільств порівнюваних регіонів; статистичний метод, який допоміг обробити матеріали, зібрані у ході дослідження.

Характеристика джерельної бази дослідження: джерельну базу складають праці, що включають аналіз феномену соціального капіталу, дані про наявність індикаторів соціального капіталу у Полтавській та Рівненській областях, тобто соціологічні дослідження, документи зі статистичними даними.

Структура та обсяг дипломної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи складає 56 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1 Перші концепції соціального капіталу

Винайдення та окреслення явища «соціальний капітал», його теорії є надзвичайно важливим вкладом у розуміння суспільства, динаміки його розвитку. Сприйняття та вивчення соціуму через призму соціального капіталу відкриває для нас чимало перспектив для пізнання нюансів життя суспільства. Соціальний капітал лежить в основі соціальної єдності, стійкості та розвитку. Оскільки суспільства стають все більш складними, а індивіди всередині суспільств, завдяки сучасним технологіям та прогресу, отримують все більше різноманітних способів для зв'язку та вибудовування відносин, на яких власне і ґрунтується соціальний капітал, його вивчення може дати нам цінну інформацію про те, як люди та громади долають виклики, співпрацюють між собою та сприяють колективному добробуту.

Термін соціальний капітал був винайдений у минулому столітті принаймні шість разів, згідно з інформацією, яку вдалось знайти Роберту Патнему¹. Винайденим стільки разів він був через те, що перші згадки про нього і дослідження соціального капіталу, його специфіки і природи ігнорувались науковою спільнотою, через що ці наукові здобутки забувались, поки темою не цікавився наступний дослідник. Теорія соціального капіталу кожного разу під час свого «винайдення» мала на меті описати та звернути увагу на те, яким чином наше життя є більш продуктивним завдяки соціальним зв'язкам.

Одним з перших тих, хто відкрив для себе явище соціального капіталу був Лід Джонсон Ханіфан у 1916 у статті, яку він написав як державний нагляд за сільськими школами. Для Л. Дж. Ханіфана соціальний капітал є чимось, що насправді робить нерухомість, особисту власність або гроші дійсно важливими². Л. Дж. Ханіфан зазначає, що соціальний капітал складається з

¹ Putnam, Robert. 2001. *Bowling Alone*. London, England: Simon & Schuster, p.16.

² Hanifan, L. J. 1916. *The Rural School Community Center*, p.130.

доброї волі, товариства, взаємної симпатії спілкування між групою осіб та сімей, що утворюють соціальну одиницю, громаду.

Дослідник порівнює соціальний та грошовий капітали та соціальні організації з бізнес корпораціями та пише, що саме для утворення громади, соціуму необхідний певний запас соціального капіталу, так само як і для заснування бізнесу необхідна певна сума грошей, яку внесуть кілька індивідів. Причому, коли бізнес вже засновано, і ті хто утворили його, і ті, хто користується його послугами або товарами можуть одночасно отримувати певну користь від нього, засновники у вигляді грошей, а користувачі через товари та послуги. Доволі схожий процес відбувається і з соціальним капіталом та суспільством, або громадами всередині нього.

Л. Дж. Ханіфан пише, що індивід є доволі безпомічним соціально, навіть сім'я не може у повній мірі впоратись з соціальними потребами та бажанням окремого індивіда бути частиною чогось більшого, якоїсь певної групи, контактувати з іншими людьми, які не є сім'єю. Саме контакти та зв'язки поза сім'єю є ключем до акумуляції соціального капіталу та вкладом у добробут спільноти у вигляді послуг один одному, довіри, внаслідок чого бажання чинити добре відносно інших.

Л. Дж. Ханіфан пропонує варіанти накопичення соціального капіталу, серед них публічні розваги, пікніки, будь-які зібрання спільноти. Коли індивіди певної громади роззнайомились між собою та випрацювали звичку збиратись для спільної розваги та відпочинку, можемо вважати, що соціальний капітал акумулюється, після чого за умови наявності вправного лідерства, соціальний капітал може бути використаний на користь загального покращення життя та збільшення добробуту у громаді. При цьому чим більше люди вкладатимуться у соціальний капітал, тим більшим він ставатиме і пропорційно більше дивідендів можна буде очікувати від нього.

У своїй праці, у намаганнях відповісти на питання як можна збільшити кількість соціального капіталу, дослідник наводить приклад громади Західної Вірджинії, де завдяки влаштованим зустрічам та суспільним розвагам у місцевій школі вдалось досягти чимало позитивних результатів у сфері освіти та культури, покращити економічні умови та загалом мораль у громаді.

Під час опису прогресу громади Західної Вірджинії Л. Дж. Ханіфан наголошує на тому, що соціальний капітал не може бути корисним сам по собі, його треба використовувати, тобто постійно направляти в бік певної мети, найбільшу користь він приносить, коли використовується під час дії.

У підсумку статті Л. Дж. Ханіфан наголошує «Я твердо впевнений, що наглядач та вчителі, досягнення яких я описав, своєю основою сягають побудови громади»³.

Якщо ж повернутись до роботи Р. Патнема, то бачимо, що здобутки Л. Дж. Ханіфана не були помічені, хоча ним було описано основні елементи, які складають соціальний капітал і до них будуть звертатись у подальших працях.

Згідно з даними Р. Патнема: «Але наче затонулий скарб, який періодично відкривається сипучими пісками та припливами, та сама ідея була незалежно заново відкрита у 1950-их канадськими соціологами аби схарактеризувати членство в клубах кар'єристів передмістя, у 1960-их урбаністкою Джейн Джейкобс задля вихваляння сусідськості у сучасних метрополіях, у 1970-их економістом Гленом Лоурі для аналізу соціального спадку рабства, та у 1980-их французьким соціальним теоретиком П'єром Бурдьє і німецьким економістом Еккехартом Шліхтом, щоб наголосити на соціальних та економічних ресурсах, які знаходяться у соціальних зв'язках»⁴.

1.2 Концепція соціального капіталу П'єра Бурдьє

³ Hanifan, L. J. 1916. The Rural School Community Center, p.138.

⁴ Putnam, Robert. 2001. Bowling Alone. London, England: Simon & Schuster, p.17.

Доволі визначною фігурою, яка зробила чималий вклад у дослідження соціального капіталу, як згадує Р. Патнем, є П. Бурдьє – французький соціолог. У своїй статті «Форми капіталу»⁵ пан П. Бурдьє зазначає, що капітал може складатись не лише з грошей та прав власності. Дослідник виокремлює три види капіталу, серед яких – соціальний.

Надзвичайно цікавим є розуміння П. Бурдьє соціального світу, стаття розпочинається з його визначення «Соціальний світ є накопиченою історією і якщо не зводити його до уривчастих серій миттєвих механічних рівноваг між агентами, до яких ставляться як до взаємозамінних частинок, то він має бути представлений з допомогою понять капіталу і разом з тим, накопиченням і всіма його ефектами»⁶. Тобто, одразу формується певний погляд на світ соціального, він не існує завдяки і не складається з випадкових явищ, «рівноваг», кожен соціум може бути представлений з допомогою капіталу чи капіталів, враховуючи всі їх ознаки, можливості та властивості, зокрема і особливо властивість накопичуватись.

Дослідник також визначає капітал як накопичену працю, якщо капітал належить комусь одному або певній групі агентів, то він дає доступ до привласнення соціальної енергії у формі праці. Тобто, капітал у будь-якому випадку є накопиченою працею, але праця ця може бути абсолютно різною. Праця як ми зазвичай її собі уявляємо, тобто робота, виконання якоїсь дії для роботодавця дає зазвичай і в основному доступ до грошового капіталу. Праця під час навчання, накопичення знань більшою мірою сприяє накопиченню культурного капіталу, який може бути матеріалізованим у вигляді, наприклад, диплому про закінчення закладу вищої освіти. Праця також може сприяти накопиченню соціального капіталу, адже налагодження соціальних зв'язків

⁵ Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. Pp. 241–58 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.

⁶ Там само.

також є працею свого роду, до цього необхідно докласти зусиль і далеко не завжди потрібні та практичні зв'язки можуть бути налагоджені випадково.

Науковець зазначає, що капітал є інертною силою, що, до речі, співпадає з твердженням Р. Патнема, коли той у книзі «Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії» говорить про те, що: «...соціальний капітал формується у чеснотливому суспільстві і руйнується в порочному»⁷. Тобто, обидва дослідники зазначають про певну інертність соціального капіталу, Р. Патнем безпосередньо, а П. Бурдьє як про властивість кожного капіталу взагалі. Р. Патнем розвинув цю думку, зазначивши, що навряд у чеснотливому суспільстві, де присутні всі умови для утворення соціального капіталу він почне зменшуватись, скоріше за все він буде тільки зростати як і довіра та співпраця у суспільстві, приносячи ще більше користі йому. У випадку ж протилежному, капітал буде зменшуватись, наслідки чого неодмінно відображатимуться на суспільстві. У першому випадку на щастя, а у другому на жаль ці два інертні процеси дуже важко зламати і розвернути у протилежному напрямку.

П. Бурдьє також зазначає, що капітал є не тільки певним об'єктом, акумуляцією, він також є принципом, який лежить в основі внутрішніх взаємодій соціального світу. Капітал, взаємодія через принцип капіталу є тим, що робить суспільні процеси, так само як і економічні, не грою у рулетку, набором випадковостей, де кожної миті може статись якесь чудо. Дослідник дає дуже чітке визначення того, чим соціальний світ не є: «рулеткою, яка роздає можливості виграти купу грошей за короткий проміжок часу, тим самим змінити чийсь соціальний статус начебто миттєво, також тут перемога від попередньої прокрутки колеса може знову стати на кін і бути програною з кожною новою прокруткою, це чітке зображення уявного світу з ідеальною конкуренцією, рівністю можливостей, світ без інерції, накопичення,

⁷ Патнам, Д. Роберт, 2001. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи, с. 207.

спадковості або набутих властивостей, де кожен момент є ідеально незалежним від попереднього, у кожного є шанс на успіх, кожен приз може бути виграним, миттєво, абсолютно всіма, кожної секунди будь-хто може стати будь-чим»⁸.

Якщо ж ми повернемося до соціального світу, як до світу, який діє за принципом капіталу, то зрозуміємо, що випадковостей не існує, для накопичення капіталу потрібен час та робота, та чи інша інвестиція, нею може бути будь-що: навичка, гроші, час. Капітал збільшується протягом певного проміжку часу, є потенційною здатністю до вироблення прибутків і має здатність відтворюватись у ідентичній або розширеній формі, схильний залишатись у своєму бутті, він не зникає та не з'являється просто так у момент і безпричинно.

Капітал є, також, силою, вписаною у об'єктивність речей, тому не можуть бути певні речі однаково можливими або неможливими для власників капіталів різного об'єму. Структура розподілу капіталів, їх типів, у даний момент чітко відображатиме внутрішню соціальну структуру такою, якою вона є наразі, з її обмеженнями та можливостями, які визначають шанси на успіх для різноманітних практик.

П. Бурдьє, як уже коротко зазначалось вище, розглядає кілька форм капіталу, очевидно, що це не тільки капітал у його звичному економічному розумінні, зведений до меркантильного обміну, напрямоного на збільшення саме економічного прибутку. Дослідник звертає увагу на той факт, що насправді доволі матеріальні види капіталу, які не є одночасно з цим економічними у вузькому розумінні, можуть представляти себе в нематеріальних формах культурного та соціального капіталів і навпаки.

«Клас практик, чия явна ціль – збільшити грошовий прибуток не може бути визначений як такий без створення безцільної остаточної культурних чи

⁸ Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. Pp. 241–58 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.

мистецьких практик та їхніх продуктів»⁹. Буржуазний світ не може існувати самотійно і окремо без світу артистичного, художнього, інтелектуального. Узагальнюючи думку, пан П. Бурдьє каже, що наука про меркантильні стосунки перешкодила створенню загальної науки про економіку практик, яка розглядала б товарний обмін лише як окремий приклад обміну. Тому що ми маємо безліч способів заробляння грошей, які не розуміються суспільством як діяльність економічна, ми маємо враховувати їх.

Різні форми капіталу надають різні види влади, сили, можливості здійснювати певні практики, одночасно з цим, форми капіталів можуть перетворюватись одна на одну, конвертуватись між собою. Залежно від потрібної сфери капітал може представляти себе як економічний, який може конвертуватися в гроші та є інституціоналізованим у правах власності. Також, культурний, тобто той, який є інституціоналізованим у формі освітніх кваліфікацій. Третьою ж формою капіталу є соціальна, вона ж складається з соціальних зобов'язань або зв'язків, та може бути інституціоналізована у формі титулу.

Переходячи, безпосередньо до розгляду явища соціального капіталу, П. Бурдьє визначає його як: «...сукупність фактичних або потенційних ресурсів, які пов'язані володінням довговічною мережею біль-менш інституціоналізованих стосунків взаємного знайомства та визнання – або, іншими словами, з членством у групі – що забезпечує кожному з її членів підтримку капіталу, що перебуває у загальній власності, «мандат», який дає право на кредит у різних значеннях цього слова»¹⁰. «Об'єм соціального капіталу, який належить певному агенту, таким чином залежить від розміру мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати та від об'єму капіталу (економічного, культурного або символічного), яким володіє кожен, з ким агент пов'язаний»¹¹. Також, соціальний капітал не може бути повністю незалежним від інших видів

⁹ Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. Pp. 241–58 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

капіталу, хоч одночасно з цим не може визначатись лише іншими видами капіталу, економічним та культурним. Незалежним він не може бути, адже під час обмінів, які утворюють взаємне визнання агентів або груп агентів одним одного, передбачається повторне визнання хоча б мінімальної об'єктивної гомогенності, тобто учасники обміну мають знаходитись приблизно на одному рівні соціально, економічно та культурно; також через те, що він справляє збільшувальний ефект на капітал, яким володіє сам по собі.

Згадані стосунки можуть існувати лише у практичному стані, підкріплювані постійною взаємодією, з допомогою матеріальних або символічних обмінів, які підтримуватимуть їх. Дана думка присутня також у Р. Патнема, науковець каже, що «...форми соціального капіталу, як-от соціальні норми та зв'язки, також збільшуються при використанні та зменшуються, лежачи без ужитку»¹². Тобто, з соціальним капіталом потрібно постійно взаємодіяти, його треба використовувати.

Стосунки також можуть бути соціально інституціоналізовані та гарантовані через застосування певного імені або назви, наприклад, партії та цілим набором інституційних актів. Так, як проста підтримка зв'язку, стосунків вже передбачає визнання близькості, вони не можуть бути повністю зведені до стосунків близьких у фізичному просторі, соціальному чи економічному.

Вигоди, які можна отримати з членства у групі є основою солідарності, яка робить ці вигоди можливими. Втім, це не означає, що до вигод усвідомлено йдуть і саме вони є ціллю, часто вони є «побічним ефектом», такими собі символічними вигодами, які витікають з корисних стосунків, як наприклад членство у рідкісній та престижній групі. Саме існування соціальної мережі не є чимось, що дається початково всім, кожному соціуму, це продукт нескінченних зусиль, інвестицій, стратегій, індивідуальних або колективних, в рамках інституції, де інституційні обряди відзначають істотні моменти та

¹² Патнам, Д. Роберт, 2001. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи, с. 207.

створюють і відтворюють тривалі та корисні стосунки, які можуть забезпечити матеріальні або символічні вигоди. Саме завдяки цим соціальним мережам ми можемо розраховувати на вдячність, повагу, дружбу або наші права. Це відбувається завдяки «символічній конституції» тобто правилам гри/взаємодії, які утворює певна інституція, і нескінченному відтворюванню через обміни, які ця інституція заохочує, яке породжує та передбачає взаємне знання та визнання.

«Обмін перетворює речі, якими обмінюються, на знаки визнання і через взаємне визнання та визнання приналежності до групи, яке він передбачає, відтворює групу. Таким же чином, він знову підтверджує межі групи, тобто межі, за якими не може відбутися конститутивний обмін — торгівля, взаємодія чи шлюб. Таким чином, кожен член групи є охоронцем обмежень групи: оскільки визначення критеріїв вступу поставлено на карту під час кожного нового входу, він може модифікувати групу, змінюючи межі законного обміну за допомогою певної форми мезальянсу»¹³. Втім, завдяки соціальній структурі, кандидати на вступ до тих чи інших груп, як раніше, так і у сучасному світі, попередньо проходять такий собі «відбір», адже зазвичай вони вже крутяться у одних колах, індивіди схожого походження будуть належати до схожих груп і вірогідніше сформулюють зв'язок між собою ніж з кимось з іншого соціального стану, з більшим чи меншим соціальним капіталом: «Збирати разом індивідів, які не мають нічого спільного, особливо місця проживання, роботи, тільки загострює конфлікт»¹⁴.

У книзі «Вага світу: соціальне страждання у сучасному суспільстві», співавтором якої є П. Бурдьє, він підмічає та ілюструє момент, де зустрічаються люди з дуже різними капіталами: «П'єса Патріка Зюскінда «Контрабас» представляє особливо вражаючий образ того, як болісно соціальний світ може переживатись людьми, які наче бас-гітарист в оркестрі, займають нижче,

¹³ Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. Pp. 241–58 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.

¹⁴ Bourdieu, Pierre et al. 1999. The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society. Stanford, California: Stanford University Press, p. 4.

незначне положення у престижному та привілейованому світі»¹⁵. Продовжуючи тему соціально-страждаючих людей, пан П. Бурдьє каже про «колективну погану вдачу», яка існує у районах проживання іммігрантів, яким очевидно бракує капіталу, у них однакові проблеми, вони контактують лише з людьми з таким же малим капіталом з робочими або інвалідами, науковець називає подібні райони «гнилими»¹⁶, «місцями соціального вигнання»¹⁷. У подібних місцях, де кожен страждає, у стигматизованих групах існує «ефект долі», коли кожен належний до групи приречений на «погану долю» вже через те, що він є членом групи, адже ні у кого навкруги немає зв'язків, тобто капіталу.

Щось подібне згадує Р. Патнем, коли у «Творенні демократії» досліджує корені громадянського суспільства на Півдні та Півночі Італії, він викриває, як міцні громадянські традиції волею випадку сформувались на Півночі країни, соціальний капітал виробившись одного разу продовжував розвиток протягом століть, не без кризових моментів, але врешті за сучасних умов він допоміг встановити на Півночі Італії громадянське суспільство з обширним соціальним капіталом та бажанням співпрацювати. В той же час на Півдні склались умови, у яких соціальний капітал не було змоги накопичувати, суспільство було надто ієрархічним, що також відобразилось на стані південних регіонів країни у пізніші часи¹⁸.

П. Бурдьє розвиває цю тематику у розділі «Ваги світу», який називається «Ефекти місця». Науковець каже про відображення капіталу у фізичному світі, багато чого може сказати кількість «місця», окупованого індивідом або групою індивідів, так бездомна людина займає небагато місця, все своє майно вона переносить на собі, точно таке її положення у соціальному світі, без роботи,

¹⁵ Bourdieu, Pierre et al. 1999. *The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, California: Stanford University Press, p. 4.

¹⁶ Там само, с. 62.

¹⁷ Там само, с. 64.

¹⁸ Патнам, Д. Роберт, 2001. *Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії*. Київ: Основи, с. 149-185.

без дому, без сім'ї, яка б могла допомогти у скрутному становищі, вона катастрофічно низька у соціальній ієрархії.

Великі капітали притягуються, їх власники концентруються у одних місцях, як от п'ята авеню у Нью-Йорку, точно так само притягуються малі капітали, утворюючи гетто, місця «соціального страждання». У «Творенні демократії» Р. Патнема, зазначено схоже явище: «Санкцією за відступництво тут є не покарання, а відлучення від мережі солідарності та співпраці»¹⁹, також наводиться цитата з роботи Томпсона, Еліса та Вілдавські «способи життя утверджуються завдяки класифікації певних різновидів поведінки як гідних схвалення, а інших – як небажаних або навіть недопущених»²⁰.

Знову ж таки, думки Р. Патнема та П. Бурдьє дуже схожі, адже останній каже про натуралізацію просторів, тобто: «...інкорпорація структур соціального порядку, безсумнівно, відбувається, значною мірою, через тривалий і нескінченно повторюваний досвід просторової дистанції, яка підтверджує соціальну дистанцію. Конкретно, ця інкорпорація відбувається через переміщення та рухи, організовані цими соціальними структурами, перетвореними на просторові структури і таким чином натуралізованими»²¹. В той же час Р. Патнем каже про різницю між регіонами Італії, особливо їх інституціями, вражаючим контрастом, коли знаходячись у північному регіоні Емілії-Романьї дослідник побачив офіс уряду, сильно схожий на офіс високотехнологічної фірми, де все діє за процедурою та у певному порядку, злагоджено, дані цифровізовані, широко використовуються технології, робота уряду відображається на регіоні кількістю садків, промислових зон, театрів, центрів професійного навчання. На Півдні ж, у регіоні Апулії штаб-квартира уряду знаходилась десь за залізничним депо, у кабінетах стояли лише ряди порожніх столів, а місцевий мер каже, що коли йде для підписання паперів

¹⁹ Патнам, Д. Роберт, 2001. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи, с. 223.

²⁰ Thompson, Ellis, Wildavsky, Cultural Theory, с. 2.

²¹ Bourdieu, Pierre et al. 1999. The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society. Stanford, California: Stanford University Press, p. 126.

мусить брати власну машинку і друкарку²². Тобто, завдяки різній кількості капіталів, натуралізація вплинула на регіони по-різному, простір регіонів з великою кількістю соціального капіталу, що буде доведено Р. Патнемом у кінці книги, кардинально відрізняється від простору регіонів з маленькою кількістю соціального капіталу, починаючи з вигляду та стану штаб-квартир, закінчуючи інфраструктурою самих регіонів.

Цікавим є розвиток П. Бурд'є твердження про можливість конвертувати різні види капіталів один у одного, так зазначаючи про те, що накопичення соціального капіталу потребує інвестицій, дослідник каже про економічні у тому числі. Робота з накопичення соціального капіталу потребує вкладень часу та енергії, а отже і, прямо чи опосередковано, економічного капіталу, також ця праця не буде прибутковою або можливою взагалі без компетенції, тобто доброго знання того, які зв'язки дійсно потрібні та прибуткові, яким чином ними можна користуватися та як їх підтримувати. Знову ж таки, чим більший початковий капітал, тим більше можливостей у нього збільшитись та тим більше можливості у його власника отримати вигод. Ось чому власники спадкового великого соціального капіталу з відомим ім'ям легко можуть перетворити всі випадкові зв'язки на міцні стосунки, легко уявити різницю можливостей між спадкоємцем успішної та відомої компанії та робітником на невеликому заводі, батько якого працював у цьому ж місці. Спадкоємця заздалегідь знає більше корисних людей, ніж йому відомо, з ним хочуть тримати та заводити зв'язки, бо він може бути корисним, а знаючи природу зв'язків, можемо констатувати, що часто вони працюють на обидві сторони, а отже є корисними і саме для нього.

Щодо груп науковець каже про притаманні кожній біль-менш інституціоналізовані форми делегування, що дозволяє зосередити соціальний капітал, що є основою її існування, в руках одного індивіда чи невеликої групи,

²² Патнам, Д. Роберт, 2001. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи, с. 17-18.

аби уповноважити їх представляти групу, завдяки чому він отримує можливість здійснювати повноваження, несумірні з його особистим внеском. Так, найсильніші в групі можуть захищати своїх найслабших, а також, таким чином ми отримуємо ефект обмеження наслідків помилок, шляхом розподілу відповідальності та уповноваження визнаних «спікерів», задля захисту групи від дискредитації, виключати осіб, які викликають сором або збентеження, тобто не відповідають критеріям групи. «Якщо внутрішня конкуренція за монополію на законне представництво групи не загрожує збереженню та накопиченню капіталу...члени групи повинні регулювати умови доступу до права оголошувати себе членом групи чи. тим більше. її представником»²³.

Парадокс є у тому, що індивід, якому було надане право користуватися концентрованим соціальним капіталом, може застосувати свою владу проти групи. Так, наприклад, можливе розкрадання соціального капіталу, за умови, що група є великою за розмірами, але при цьому її члени переважно слабкі. Як приклад дослідник приводить дворянство, знать, які довгий час говорили від імені своїх селян, челяді, яка жила на їх землях, коли ті були позбавлені прав, можливості представляти себе самотійно, принаймні у достатній кількості, що призвело до того, що вигоди соціального капіталу були сконцентровані у руках саме дворян. Достатньо було народитись дворянином пару сотень років тому, у більшості випадків це означало спокійне більш-менш нормальне за сучасними мірками та гідне життя, без ризику померти від голоду або залишитись без засобів для існування. Дворяни мали відомі імена, титули, до яких часто були прикріплені більш матеріальні багатства. У вигляді земель та замків.

Схоже зараз можна послідувати за умов «культу особистості» (північнокорейський режим) чи ототожнення партій з їх лідерами (Радикальна партія Олега Ляшка). Представник групи також може створювати цілу

²³ Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. Pp. 241–58 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.

реальність групи, яка в свою чергу, отримує ефективне соціальне існування лише через і у репрезентації.

Зазначаючи ще раз про можливість певною мірою конвертувати економічний та соціальні капітали, пан П. Бурдьє описує специфіку їх використання, коли для того, аби вирішити деякі питання досить і економічного капіталу, в той же час існують такі проблеми де навіть величезний економічний капітал не зможе допомогти. Цікавою є різниця між використанням двох капіталів, в той час як використання економічного є цілком зрозумілим, чітким, вирахованим, дуже структурованим, використання соціального має досить велику кількість нюансів. По-перше, соціальні відносини зазвичай не можна швидко отримати швидко і одразу, тобто перед їх використанням вони вже мають бути встановлені та підтримувані протягом деякого часу, що означає, що у них протягом цього ж часу мали б відбуватись інвестиції. По-друге, використання соціального капіталу може бути досить двозначним, на нього впливають такі фактори як: непорозуміння, недовіра, самообман.

Важливим фактом, який вказаний у висновках роботи також є те, що економічний капітал все ж лежить в основі інших двох типів капіталів, по суті культурний та соціальний капітали завжди виростають з економічного, він є просто прихований (від власників в тому числі) у цих формах, їх ефектах також. Тут діє щось схоже на принцип зберігання енергії, коли якщо ми маємо прибуток у певному місці, то у якомусь іншому точно є збиток, нічого просто так не зникає та не з'являється. Гарним прикладом може стати історія двох португальських іммігрантів, які оселились у Франції, їх історію П. Бурдьє описує у «Вазі світу», поки обидва були молодими та здатними працювати і нормально заробляти, вони відчували себе прийнятими у суспільстві. Як тільки через здоров'я заробіток поменшав і довелось працювати на дуже непрестижній роботі, ніхто з «друзів», соціуму не поворухнувся аби

попідкуватись про пару, навпаки люди віддалились від них²⁴. Також, чудова ілюстрація того, що соціальний капітал не так легко накопичити та зберегти, тим паче, якщо до цього його не було зовсім, напрацьованого поколіннями і переданого в спадок, як каже сам науковець у цих людей не сформувалась достатня міцна сітка зв'язків, яка складається з друзів та сім'ї²⁵.

Як вже було згадано, еквівалентом загальним для всіх капіталів та їх мірою є робочий час у широкому розумінні, тобто час, витрачений на збереження соціальної присутності також входить у це поняття, також час витрачається під час конвертування видів капіталів. Якщо точніше роз'яснити розуміння П. Бурдьє «робочого часу» у випадку саме соціального капіталу, можна процитувати частину його висновків: «Видно, що, наприклад, трансформація економічного капіталу у соціальний капітал передбачає специфічну працю, тобто, очевидно безоплатну витрату часу, уваги, піклування, турботи...З вузькоекономічної точки зору ці зусилля неминуче розглядатимуться як марнотратство, але з точки зору логіки соціального обміну це надійна інвестиція, прибуток від якої в довгостроковій перспективі виражатиметься у грошовій чи іншій формі»²⁶.

«Неспівмірність різних типів капіталу вносить високий ступінь невизначеності в усі операції між власниками різних типів. Подібним чином, декларована відмова від розрахунків і гарантій, яка характеризує обміни, які мають тенденцію виробляти соціальний капітал у формі капіталу зобов'язань, які можна використовувати в більш-менш довгостроковій перспективі (обмін подарунками, послугами, відвідуваннями тощо) обов'язково тягне за собою ризик невдячності, відмови від визнання негарантованих боргів, які мають на меті створити такі обміни»²⁷.

²⁴ Bourdieu, Pierre et al. 1999. *The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, California: Stanford University Press, p. 361.

²⁵ Там само, с 362.

²⁶ Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. *The Forms of Capital*. Pp. 241–58 in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.

²⁷ Там само.

Нелегким є момент привласнення капіталу (особливо коли відбувається передача з покоління до покоління), кожен момент відтворення капіталу в такому випадку грає і як момент його легітимації, спрямований на відтворення капіталу таким чином і привласнення. У статті «Суперечності спадковості», П. Бурдьє описує складне явище передачі капіталу, його наслідування, він каже, що задля того аби передати у спадок, тобто продовжити самого індивіда у суспільстві, який втілює рід, тобто увічнити соціальне становище, яке належить батьку, часто доводиться відрізати себе від нього, виходити за межі батька і зрікатися його. Це нелегкий процес, адже батько не хоче бути соціально «вбитим», а його діти «вбивати» його, хоча тільки через «вбивство» може статись успішне успадкування. Більше того, зараз на цей процес впливають сторонні фактори, такі як система освіти, яка вносить свою змагальність і деякі розчарування та провали, раніше все залежало суто від батьків, тепер дітям треба бути успішними ще й в школі, яка може як зруйнувати надії, які були дані батьками, так і дати фальшиві надії дітям, батьки яких не мають достатньо капіталу, аби втілити їх. Пан П. Бурдьє вводить поняття конатус, тобто вроджена схильність до збереження успадкованих нахилів та габітус, що значить втілений капітал, що передається з покоління у покоління. Роль батька є втіленням сімейного проєкту, конатусом, що передається свідомо чи ні через виховання та стиль життя загалом. Ті, хто успішно наслідують – підтверджують свою соціальну ідентичність, у іншому ж випадку – соціальна ідентичність не підтверджується, що викликає особисту кризу, розпач. Загалом, соціальний успіх та сімейні стосунки описані як такі, що є надзвичайно взаємозалежними, соціальний провал може вилитись у кризу особистості, в той же час соціум також може впливати на сімейну динаміку і особисті труднощі часто відображають глибші суспільні протиріччя. Процес, як вже згадувалося дуже двоїстий, амбівалентний, люди з домінуючими позиціями завжди бажають успіху, при цьому бояться зрадити своє сімейне

коріння. Успіх йде пліч-о-пліч з провиною та потребою примиритися зі своїм походженням.²⁸

Коли власники капіталу (панівний клас) піддаються підривної критиці свого права на владарювання цим капіталом, яка має на меті через висвітлення свавілля прав володіння капіталом, моментів його передачі, контролювання офіційних осіб. В такому випадку власники капіталів стають все більше зацікавленими у конвертуванні економічного капіталу у різні його форми, таким чином зберігаючи його. Одна справа коли у людини просто багато майна та грошей, інша справа, коли вона їх використовує для налагодження зв'язків та здобуття освіти, у останньому випадку підірвати капітал набагато складніше. Дуже чітко видно це у сучасному світі, коли лише через обширний економічний капітал, конвертований у інші два види капіталів можна отримати доступ до рідкісних та престижних посад.

У вже згаданій вище книзі «Вага світу», П. Бурдьє згадує деякі критерії, якими соціальний капітал можна виміряти, що є надзвичайно цікавим для нашої праці. Перший з цих критеріїв це, звичайно, частота та кількість «виходів» індивіда у люди, тобто наскільки часто він контактує зі своїм соціальним колом. Так, пан П. Бурдьє наводить цитату з інтерв'ю: «Ну, знаєте, я особливо не виходжу в люди»; та супроводжує її реченням: «Це тільки один зі знаків, і безсумнівно найболючіший, індивідуального занепаду, який супроводжує колективний занепад...»²⁹.

Також, одним з критеріїв, який дозволяє соціальному капіталу функціонувати на благо суспільства є зацікавленість самих людей, науковець наводить приклад одного з індустріальних районів, де мешкає багато іммігрантів: «...слабкі профспілки, особливо через складність мобілізації розчарованих робочих, які радіють простому наявності роботи взагалі»³⁰. Можна зробити

²⁸ Bourdieu, Pierre et al. 1999. The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society. Stanford, California: Stanford University Press, p. 507-513.

²⁹ Там само, с. 7.

³⁰ Там само, с. 8.

висновок, що критерієм є активність клубів, тобто в цьому випадку профспілок та активність індивідів. До зацікавленості пан П. Бурдьє також прив'язує політичну активність: «Це розчарування йде рука об руку з занепадом відданості спілці та у політичній участі, яка вражає навіть найстійкіших представників спілок»³¹.

Важливою також є довіра, П. Бурдьє каже, що недовіра додає до відсутності мотивації бути активними у спілках чи політично. Слова людини, у якої було взято інтерв'ю під час дослідження П. Бурдьє: «Можливо з віком ти менш готовий підставлятись за інших. Це можливо, як думаєте? Тому що, наскільки я знаю, я був одним з тих людей, які вірили у ідеї, за які боролися, ідеї з якими я ідентифікував себе, я вірив, що вони витримають випробування часом»³².

1.3 Концепція соціального капіталу Роберта Патнема

Надзвичайно детально концепцію соціального капіталу у своїй книзі «Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community». Концепцію соціального капіталу Р. Патнем визначає як таку, яка вважає, що соціальні мережі мають значення, а соціальні контакти мають вплив на продуктивність індивідів та груп³³. Соціальний капітал – набір соціальних зв'язків та норм взаємності і довіри, остання базується та виростає з першої, також соціальний капітал є близьким до явища «громадянської чесноти». Все ж громадянська чеснота та соціальний капітал не є синонімами, скоріше соціальний капітал підкреслює значення громадянської чесноти, яка вплетена у широку та щільну сітку взаємних соціальних зв'язків, суспільство, яке складається з дуже чеснотливих, втім ізольованих індивідів не є багатим на соціальний капітал, знову ж таки важливі взаємні соціальні зв'язки.

Науковець уточнює подвійну природу соціального капіталу, що дає зрозуміти наскільки він є корисним як для окремого індивіда, так і для суспільства

³¹ Bourdieu, Pierre et al. 1999. The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society. Stanford, California: Stanford University Press, p. 318.

³² Там само, с. 319.

³³ Putnam, Robert. 2001. Bowling Alone. London, England: Simon & Schuster, p.16.

загалом. По-перше, індивіди мають особисту користь від зв'язків, тобто соціального капіталу, вона може виражатись у знаходженні роботи не через власний професіоналізм та набір навичок, а через знайомство. Але соціальний капітал – не лише корисний власний інтерес та користь, якщо б це було правдою, то можна було б очікувати від передбачливих та егоїстичних членів суспільства інвестування певної кількості часу та енергії у створення соціального капіталу або його придбання. Соціальний капітал впливає на ширшу громаду, таким чином, що не всі витрати та переваги соціальних зв'язків ексклюзивно дістаються людині, яка власне робить зв'язок. Особа з великим соціальним капіталом, яка перебуває у суспільстві, де загалом цього капіталу небагато, сильно відрізняється від такої ж особи, але у багатому на соціальний капітал суспільстві, навіть люди з маленькою кількістю зв'язків можуть отримати переваги соціального капіталу, знаходячись у суспільстві, яке щільно поєднано зв'язками. Тож, соціальний капітал одночасно є приватним та суспільним благом.

Згідно з паном Р. Патнемом, соціальний капітал є дуже важливим, він, наприклад, забезпечує дотримання суспільного порядку, адже зв'язки майже завжди включають взаємні зобов'язання, вони не є цікавими або у повній мірі працюючими у вигляді простих контактів, тож суспільні зв'язки сприяють міцним формам взаємності.

Взаємність також не є повністю усталеною та нормованою, хоча іноді вона може бути дуже чіткою, у формі вимоги: «Я зроблю для тебе щось, якщо ти зробиш щось для мене». Більш цінною, втім є узагальнена взаємність, коли індивіди роблять один для одного щось, при цьому не очікуючи взаємності одразу та у певній визначеній формі, навіть саме від людини, для якої послуга робиться. У такому випадку індивіди роблять послугу з єдиною метою, аби можливо хтось колись зробив послугу їм у майбутньому, за рахунок чеснот, які присутні у суспільстві і добре налагоджених зв'язків взаємності.

Суспільство з узагальненою взаємністю є набагато ефективнішим за суспільство, де панує недовіра, так само як гроші є ефективнішими за бартер. «Якщо ми не маємо компенсувати кожен обмін миттєво, ми можемо отримати набагато більше виконаних (обмінів). Довіра – змазка для соціального життя»³⁴. Узагальнена взаємність продукується регулярною взаємодією між найрізноманітнішими людьми. Громадянська залученість та соціальний капітал при цьому формують взаємні зобов'язання та відповідальність, що в свою чергу веде до співпраці у суспільстві. Чудово працює цей механізм, коли до нього залучаються політика та економіка, знижується опортунізм та рівень службової злочинності. Щільні соціальні зв'язки також є джерелом довіри, адже вони продукують обмін інформацією, може бути навіть пліткарство, який надає індивідам доступ до репутацій одне одного.

Р. Патнем підкреслює той факт, що є різні види та форми соціального капіталу, вони мають абсолютне різне призначення, соціальний капітал від розширеної сім'ї, отриманий на роботі, у клубі за інтересами – різні види соціального капіталу.

Втім, скільки б чудових наслідків не мало накопичення великої кількості соціального капіталу у суспільстві, він також має свою темну сторону. Наприклад, банди та правлячі еліти часто використовують соціальний капітал далеко не на загальне благо, Ку-клукс-клан був також організований і діяв завдяки соціальному капіталу, тобто через зв'язки його членів. Підсумовуючи, соціальний капітал може бути використаний у антисоціальних цілях, як би парадоксально це не звучало, адже він залишається капіталом, будь-який капітал може бути використаний таким чином. Тому, Р. Патнем підкреслює важливість максимізації позитивних ефектів соціального капіталу, тобто взаємної підтримки, кооперації, довіри, інституційної ефективності, проти мінімізації сектантства, етноцентризму та корупції.

³⁴ Putnam, Robert. 2001. *Bowling Alone*. London, England: Simon & Schuster, p.18.

Ще раз підкреслюється той факт, що соціальний капітал є надзвичайно різним, може використовуватись регулярно, інтенсивно, мережі можуть бути надзвичайно багатоланцюговими, соціальним капіталом також є знання якоїсь людини, яку ви бачите час від часу у супермаркеті, але більше нічого про неї не знаєте, цей капітал – епізодичний, одноланцюговий та анонімний. Соціальний капітал може бути інституціалізованим, якщо ми говоримо про офіційну організацію зі своїми правилами та обмеженнями, чітким часом для зустрічей та прописаними цілями, в той же час соціальний капітал може не мати й натяку на інституціоналізацію, як от зустріч з друзями за інтересами. За цілями капітал також відрізняється, організації можуть мати за ціль лише активність, яка йде на благо суспільства, як-от волонтерські організації, а можуть існувати чисто для дозвілля та задоволення своїх членів.

Мабуть, найбільш значимою відмінністю типів соціального капіталу є ексклюзивність та інклюзивність, ексклюзивні групи напружені на зміцнення зв'язків у вже існуючих групах (часто людей з певними ознаками, захопленнями, наприклад релігійні клуби), ексклюзивні зв'язки залучають якомога більше людей (рух за права). Ексклюзивність добре впливає на взаємність та мобілізаційні можливості групи, а ексклюзивність відкриває доступ до нових можливостей і обміну інформацією. І тісні та надійні зв'язки, і далекі «знайомства» є корисними і можуть використовуватись для досягнення різних цілей.

Інклюзивний соціальний капітал також має темний бік, він може спровокувати антагонізм назовні, тобто дуже розвинена вірність і взаємність всередині групи, між зв'язаними індивідами, але ворожість до всіх, хто до групи не належить. Група може послуговуватись обома видами соціального капіталу одночасно, використовуючи як розширення зв'язків, так і їх закріплення.

Для вимірювання рівню соціального капіталу у суспільстві Р. Патнем пропонує притримуватись принципу якомога більшої кількості індикаторів. «Звичайно, соціальні зміни, як і кліматичні, неминуче нерівномірні. Життя не живе в

одному вимірі. Ми не повинні очікувати, що все змінюватиметься в тому самому напрямку та з тією ж швидкістю, але саме ці аномалії можуть містити важливі ключі до того, що відбувається»³⁵.

Першим критерієм вимірювання соціального капіталу є політичний. Політичний вимір Р. Патнем складає з багатьох дотичних до політичних процесів опитувань. Сюди входить просте обговорення перед виборами політики, виборчих перегонів, вираження хоч якогось інтересу до виборчої кампанії загалом. Також політичний вимір може вимірюватись кількістю людей, які хочуть публічно виражати свої політичні погляди, тобто обиратись або займатись політичною журналістикою. Також, можна виміряти кількість людей, які беруть участь у виборах, тобто обирають, відвідують публічні заходи, зустрічі з кандидатами, беруть участь у партійних заходах. Значною також є довіра до уряду, влади, впевненість у власних інституціях, їх компетентності. Рівень людей, які вірять у те, що їм є що сказати про уряд і в уряді, вірять у те, що політики дійсно цікавляться їх позицією та думкою, відгуком на політику, яка проводиться.

Другим критерієм є залученість у цивільні справи, «civic participation». Тобто участь у організаціях, які займаються найрізноманітнішими питаннями, які можуть хвилювати суспільство. Наприклад, організації, які за ціль мають зупинити глобальне потепління чи вирівняти у правах чоловіків і жінок. Тут важливим аспектом є саме активна участь у заходах, які організація проводить, проста цифра про збільшення членів нічого не означає. У відомій організації Greenpeace протягом усього минулого століття спостерігався ріст членів, втім якщо поглянути на цей випадок детальніше, то можна побачити, що більшість нових членів просто перераховували гроші на рахунки організації, вони не брали участь у зустрічах та заходах. Тобто, соціальний капітал не вироблявся, дуже важливо брати цей аспект до уваги під час дослідження громадської участі у суспільстві, якщо рахувати лише число членів організації, можна

³⁵ Putnam, Robert. 2001. *Bowling Alone*. London, England: Simon & Schuster, p.25.

отримати не точні дані щодо соціального капіталу. Ситуацію можна описати через членство у спортивному залі, якщо просто заплатити за нього, не ходячи при цьому до самого залу, результату не буде, тіло навряд чи зміниться, те саме відбувається з соціальним капіталом. Отже, до уваги необхідно брати участь громадян у заходах організацій, акціях, мітингах, виступах, простих зустрічах, тобто активне залучення до них, яке і продукує нові зв'язки та обмін інформацією.

Наступним критерієм є релігійна залученість у суспільстві, адже релігійні спільноти все ще залишаються одними з найбільших у світі, очевидно люди всередині цих спільнот схильні налагоджувати зв'язки та використовувати їх вже поза церквою. Може сприяти утворенню соціального капіталу також особливий менталітет всередині релігії, де кожен має сприйматись як брат або сестра, принаймні так працюють найпоширеніші релігії. Хоча ціллю релігійних організацій це не є, часто вони через свою діяльність виховують в суспільстві громадянські навички і цінності, мораль, альтруїзм. Тут, як і в громадських організаціях, також треба дивитись на залученість до діяльності церкви або релігійних організацій, звертати увагу на активну залученість, яка провокуватиме збільшення соціальних зв'язків. Тобто, звичайної віри недостатньо, вона можливо і буде культивувати деякі цінності, які працюватимуть на благо збільшення соціального капіталу, втім необхідні саме активності, повторювані ритуали, ходіння до церкви, участь у клубі, який вивчає Біблію і таке інше.

Ще одним критерієм є робочі зв'язки, які також можуть виробляти соціальний капітал, адже нерідко на роботі заохочується командна робота, загалом робочий простір є набагато більш гармонійним у разі, якщо між колегами налагоджені хороші, дружні стосунки, але наразі відбувається зміна робочих цінностей. Зростає тренд на зміну робочого місця, зникла установка, коли робота, яку людина знайшла в молодості буде з нею до кінця життя, в той час як для попередніх поколінь було нормою «відпахати» все життя на одному

заводі, зараз нормою є гнучкість і вміння пристосовуватись до нових умов. Не можна не згадати і вибух комп'ютеризації абсолютно всього після пандемії коронавірусу, люди все частіше взаємодіють через екрани, що однозначно утворює значно слабші зв'язки за ті, які могли б утворитись, якщо б ті самі люди регулярно знаходилися б у одному просторі, офісі, аудиторії, конференц-залі. Можливо зарано бити тривогу і соціальний капітал все ще виробляється, просто, як і зазначав сам Р. Патнем, він є іншого виду, замість напрямленого на зміцнення зв'язків у вже існуючій групі, виробляється соціальний капітал через налагодження великої кількості нових зв'язків, замість bridging відбувається bonding, адже якраз завдяки ролі комп'ютера та цифрових технологій як посередника ми можемо налагоджувати безліч нових зв'язків, не обмежуючись кордонами та континентами. Загалом, соціальний капітал на роботі дослідник пропонує вимірювати через задоволеність роботою, більш теплі відчуття до неї, адже ці два показники напряму залежать від стосунків з колегами.

Ще одним критерієм Р. Патнем визначає неформальні соціальні зв'язки, їх він вимірює через відвідування та популярність різноманітних активностей серед населення, наприклад карткові ігри, вечеря у ресторані, візит до друзів, приймання гостей, перегляд фільму у кінотеатрі, зустріч у клубі (за інтересами), похід на спортивну подію, відвідування нічного клубу чи бару, концерту, театру, опери, кантрі клубу. Особливу увагу дослідник приділяє візитам до друзів і прийманню гостей у себе вдома, сімейним вечерям. Також вимірюванням може здійснюватись через графіки про популярність фітнесу серед населення. Загалом, знову ж таки, маємо звертати увагу на діяльність, яка передбачає активну участь, уникати активностей, які ґрунтуються на спостереженні, пасивності.

Ще одним критерієм вимірювання рівню соціального капіталу у суспільстві є волонтерство, знову ж таки більше важить активне волонтерство, таке як участь у громадських проектах, відвідування публічних зборів, робота у

місцевій організації, де громадяни збираються разом і роблять якусь справу, утворюючи при цьому зв'язки та обмінюючись інформацією, тобто де робиться колективне зусилля. Знову ж таки, волонтерство у формі пожертви грошей, хоч і вносить свою долю блага для суспільства, але не продукує соціальний капітал.

Було б доречно також звернути увагу на рівень довіри у суспільстві, якщо розмова йде про соціальний капітал, адже це одна з його основ. Мова йде, за Р. Патнемом про звичайну соціальну довіру, довіру до свого ближнього, не до урядових інститутів або представників та представництв влади. Не дуже добрим показником у такому разі буде сприйняття довіри до незнайомців у своїй більшості як ознака наївності та дурнуватості. У своїй роботі дослідник також звертає увагу на збільшення рівнів злочинності і кількості студентів права, загалом інфраструктури та організацій з правом пов'язаних. Два індикатори, що також сигналізують про зменшення довіри у суспільстві, а отже і умов для вільного утворення соціального капіталу.

1.4 Погляд на феномен соціального капіталу українських науковців

У праці «Філософія громадянського суспільства і класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях» Анатолій Карась робить невелике дослідження про можливі шляхи розвитку громадянського суспільства в Україні, порівнюючи наш шлях з європейським. Очевидно, що дослідження не обходиться без розбору поняття соціального капіталу та його ролі у побудові громадянського суспільства. Спираючись на напрацювання Р. Патнема щодо природи соціального капіталу та Річарда Андерсона щодо взаємопов'язаності дискурсивних практик, соціальної взаємодії та політичних режимів.

Отже, за Анатолієм Карасем соціальний капітал і розвинене громадянське суспільство — явища які існують разом, за наявності розвинутого громадянського суспільства відбувається приріст соціального капіталу. За рівень соціального капіталу можна судити про міру взаємодовіри у суспільстві

та «здатність співпрацювати разом за принципами рівності і справедливості. Соціальний капітал є «моральним ресурсом», міра якого при використанні не зменшується, а зростає. Він породжується особливостями горизонтальних зв'язків, які виникають між людьми стихійно в кожному суспільстві, але не завжди переходять на рівень відносин між структурами-інституціями та на рівень стосунків у середині структур»³⁶.

Знову ж таки підкреслена роль деяких цінностей, без яких продукування соціального капіталу є неможливим, за А. Карасем продуктивні горизонтальні зв'язки між громадянами можуть будуватися лише на основі рівності та правдивості, які створюють певне «поле тяжіння» і «тягнуть» прості стосунки до рівних та щирих.

А. Карась робить акцент на важливості нічим не обтяженого, вільного та безперешкодного обміну інформацією, її відкритості та її впливі на прийняття правильних рішень.

У описі концепції дослідник користується напрацюваннями Р. Патнема у його праці «Творення демократії», зокрема про допомогу соціального капіталу у встановленні демократичних інтенцій у громадській активності, гармонійної співпраці. Також, А. Карась описує бачення Р. Патнема стосовно репутації окремої людини, яка викликає довіру та дотримується усталених норм взаємності, знову ж таки за умови наявності таких індивідів у суспільстві утворюється солідарність.

А. Карась приймає точку зору американського науковця і щодо вертикальних зв'язків, про їх нездатність підтримувати соціальну довіру та співпрацю, адже в основі такого зв'язку лежить не взаємність, а залежність, яка не може продукувати соціальний капітал. У ієрархічних стосунках завжди є значно «сильніша», «авторитетніша» сторона і «слабша», тобто залежна.

³⁶ Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003, с. 436.

Цікавою частиною концепції Анатолія Карася є опис ролі культури та систем сприйняття довкілля, тобто семіотичних засобів, мови та мовлення і дискурсу, «утворюваний історичним розгортанням мови, в якому здійснюються феноменологія знаків, значень, символів, кодів та інтенцій взаєморозуміння. Саме дискурсивна визначеність взаємин між людьми надає їм різного забарвлення, тональності, експресивності, емотивності, спонукає до промовчування чи відкритості. Дискурс слугує підставою вибору і надання пріоритету одним значенням перед іншими. У дискурсі мова здійснює свою властивість віднесення знаку до речі, явища, події, інтерпретуючи їх як об'єкти значення і розуміння в певному контексті і сприйнятті»³⁷. Дискурс є перманентно активним, тому що люди постійно взаємодіють, різні мережі стосунків та відносин мають свої дискурси, вони існують у них, їх особливості відображені у особливостях семіотичних засобів. Відповідно, за зміною стосунків йде зміна у мові, мовленні та текстах: «мережі взаємозв'язків існують як деяка знаково-мовленнєва (і символічна) дійсність, головним діячем якої є людина як член певної спільноти з відповідною інтенцією духовно-предметної активності»³⁸.

За А. Карасем, такі явища як: підозрілість, недовір'я, неправда і страх; перешкоджають гармонійному розгортанню соціальних взаємодій, за їх домінації люди вимушені рятуватись від розпаду суспільства через посилення влади та примусу, рухаючись тим самим у бік тоталітаризму. Звичайно певні дискурси є пов'язаними з деспотичними режимами. Тут дослідник звертається до теорії Р. Андерсона про залежність між мовними особливостями та політичними режимами. Виходячи з висновків даної концепції завдяки деяким дискурсам можна не те що не сприяти розвитку соціального капіталу, а й придушити його зовсім через встановлення правління іноземної для місцевого населення мови. В той же час «демократичні перетворення розпочиналися з

³⁷ Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003, с. 437-438.

³⁸ Там само, с. 438.

повалення дискурсивного бар'єру, типізованого з недемократичним правлінням і поверненням рідної мови»³⁹.

А. Карась використовує поняття громадянського поступу поруч з поняттям соціального капіталу, громадянський поступ «стосується маркування процесів еволюційного визрівання норм громадянського суспільства»⁴⁰. Громадянський поступ пов'язаний з наступними чинниками: спроможність добровільно самоорганізовуватися з ціллю взаємної допомоги та співпраці; громадянська активність; громадянська свідомість з самодисципліною та самоконтролем, здатністю ставити загальне благо вище власного.

Дослідник робить унікальний аналіз соціального капіталу у сільському середовищі, саме через його накопичення сільські громади мали можливість виживати і розвиватися. «Громадська активність селянської громади є природним чинником громадянської свідомості в межах всього громадянського суспільства, що в контексті суверенної національної держави сприяє консолідації людей як громадян, а не підлеглих»⁴¹.

Підсумовуючи, можна сказати, що А. Карась має дещо унікальний підхід до погляду на соціальний капітал, пов'язує цей концепт з теорією про дискурсивні практики та їх вплив на сам соціальний капітал та пануючий у державі режим.

Дослідженням явища соціального капіталу в Україні також займається Антоніна Колодій. У своїх працях А. Колодій розглядає соціальний капітал, як капітал, що продукується громадянським суспільством, яке є автономною відносно держави сферою спілкування та взаємодії, спонтанної самоорганізації вільних і рівних людей з захищеними правами. Соціальний капітал, тобто «усі ті соціальні надбання (структури та норми та навички

³⁹ Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003, с. 439.

⁴⁰ Там само, с.440.

⁴¹ Там само, с.442.

діяльності), які примножують міру солідарності в суспільстві»⁴², породжує солідарність і відповідальність громадян за зміни поточні та майбутні. Дослідниця аналізує поточний стан громадянського суспільства в Україні.

Пані А. Колодій критикує підхід Р. Патнема до вимірювання рівня соціального капіталу, притримується точки зору Френсіса Фукуями, який каже про те, що соціальний капітал – це категорія якісного типу, яку неможливо адекватно виміряти кількісними методами, тобто умовні показники. Явища, які Р. Патнем вимірює названі структурними елементами життя громадянської спільноти, а не продуктом її діяльності, але ж структура соціального капіталу, який виробляється під час функціонування громадянської спільноти має різнитись від структури самої спільноти.

Втім, розуміння соціального капіталу Ф. Фукуямою також не є повним на думку дослідниці, особливо коли мова йде про джерела його виникнення чи порівняння суспільств з розвинутим соціальним капіталом і з мізерним його рівнем. Пані А. Колодій трактує соціальний капітал та громадянське суспільство (у його вузькому значенні, як цивільну громаду) як ціннісно забарвлені категорії. Обидва феномени спрямовані на солідарність і суспільне благо, обидва взаємопов'язані і взаємно-підсилюючі, одне явище обумовлює інше.

Цікавим для науковиці є соціальний капітал саме як продукт громадянського суспільства і як чинник впливу на інші складові суспільної системи, економічну та політичну сфери. «Коріння соціального капіталу – в асоціативному житті цивільних громад, а його верхівка сягає ефективної діяльності демократичних політичних інституцій, бо люди, що володіють соціальним капіталом схильні добровільно підкорятися правовим нормам, бути зацікавленими та поінформованими про суспільні справи та діяти

⁴² Колодій Антоніна. Соціальний капітал і політична участь громадянина в епоху змін // Відповідальність християнина у сучасному суспільстві. Матеріали 7-го Екуменічного соціального тижня. Львів, Український Католицький Університет, Інститут екуменічних студій. 29 вересня – 4 жовтня 2014.

відповідально і на користь суспільство»⁴³. Соціальний капітал є надзвичайно багатовимірним, він стосується і окремої людини, особистості, члена громади, тобто його соціокультурних рис, в той же час надає громадянських рис спілкуванню та взаємодії людей у межах цілої політичної спільноти.

Дослідниця розглядає ланцюжок взаємодії між соціальною сферою, де формується соціальний капітал і політичним життям, де він може використовуватися на благо суспільства. «Громадянські чесноти і взаємодії людей у політичній сфері – це сфера політичної культури, на яку впливає, з одного боку, соціальний капітал, а з іншого – легітимність влади та правове поле суспільства. Разом вони обумовлюють певний рівень довіри до владних інституцій, рівень політичної заінтересованості й політичної участі, політичні громадянські чесноти»⁴⁴.

Громадянське суспільство має відносну автономію, перетинається з політичною сферою, куди і передає через індивідів соціальний капітал, через набуті у суспільстві цінності та моделі поведінки. Якщо все працює злагоджено, виробляється громадянськість. Саме завдяки громадянськості у суспільному житті індивіди орієнтуються на суспільне благо та взаємодію, а у політичній сфері на сумлінне виконання обов'язків громадянина. «Іншими словами, член асоціації, цивільної громади і – ширше – громадянського суспільства екстеріоризує набуті ним досвід, навички й мораль при виконанні будь-яких інших суспільних ролей»⁴⁵.

А. Колодій, як і Р. Патнем, ділить довіру, виділяє два різновиди, серед них довіра у суспільстві між простими людьми, і довіра до владних інститутів. Вважає, що довіру до влади доцільніше розглядати як компонент політичної культури, а не соціального капіталу, дві довіри мають належати до різних, але

⁴³ Колодій Антоніна. Соціальний капітал і політична участь громадянина в епоху змін // Відповідальність християнина у сучасному суспільстві. Матеріали 7-го Екуменічного соціального тижня. Львів, Український Католицький Університет, Інститут екуменічних студій. 29 вересня – 4 жовтня 2014.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

близьких сфер суспільної діяльності – громадської, тобто соціальної і громадянської, тобто політичної.

РОЗДІЛ 2. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

2.1 Вимір політичної участі

Якщо звертатись до методології вимірювання рівня соціального капіталу Р. Патнема, то першим критерієм, на який він спирається є рівень політичної активності громадян. Політичну активність можна виміряти багатьма способами, починаючи від частоти обговорення політичних питань населенням і закінчуючи участю у референдумах чи виборах. Задля того аби отримати орієнтир у даному критерії, для вимірювання політичного виміру активності українських громадян, було обрано дані про небажання брати участь у виборах президента.

Для необхідної емпірики у дослідженні даного питання було використано дані досліджень Київського міжнародного інституту соціології, у своїх дослідженнях інститут надає дані по макрорегіонам, до яких входять обрані для порівняння області.

Інформацію щодо виборчої активності громадян нам може забезпечити Київський міжнародний інститут соціології, дослідницький центр «Социс» та центр Разумкова. З 30 серпня по 9 вересня, було проведене дослідження⁴⁶ з ціллю краще розуміти соціально-політичну ситуацію в Україні, відповідно до цього дослідження, на питання «Скажіть, а якби вибори Президента України відбулись найближчої неділі, за кого з кандидатів ви б віддали свій голос?» є варіант відповіді про не брання участі у виборах взагалі, саме цей відсоток нам потрібен.

Отже, у 2018 році у регіоні Рівненської області відмовились брати у будь-яку участь у виборах 12.7% громадян, в той же час ствердно відповіли на це питання у регіоні Полтавської області дещо більше людей – 14.4%.

⁴⁶ Київський міжнародний інститут соціології. Соціально-політична ситуація в Україні. Презентація даних. 2018: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=783&page=4&y=2018>

Щодо даних за 2019 рік, то у березні цього року Київський міжнародний інститут соціології провів опитування громадської думки, в рамках дослідження на тему «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОГО ТУРУ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ: БЕРЕЗЕНЬ 2019 РОКУ»⁴⁷. Знову ж таки, на питання: «31 березня 2019 року має відбутися 1-й тур виборів Президента України. Скажіть, будь ласка, наскільки ймовірно, що Ви проголосуєте на них?»; негативно відповіли 7.2% мешканців регіону Рівненської області та 9.5% мешканців з Полтавщини.

У квітні 2020 року, Київський міжнародний інститут соціології провів опитування для дослідження «Суспільно-політичних орієнтацій населення України»⁴⁸. Відповідно до проведеного опитування, на питання, яке звучить наступним чином: «А тепер уявіть, що також зараз відбуваються президентські вибори, в яких беруть участь Ви б узяли чи ні участь у виборах?»; негативну відповідь дали 8.5% жителів Рівненської області та 9.5% опитуваних Полтавської області.

Щодо даних для 2021 року, то взимку 2021 року Київський міжнародний інститут соціології провів дослідження «Суспільно-політичні настрої населення»⁴⁹, де знову присутнє питання про участь у виборах президента: «Уявіть собі, що зараз відбуваються вибори Президента України, і до Вас прийшли представники виборчої комісії з бюлетенем для голосування, до якого включені такі кандидати Чи Ви голосуватимете, чи ні?». Ствердно на варіант відповіді «Не брали б участі у голосуванні» відповіли 18.8% жителів Рівненської області та 18.2% громадян, що проживають на Полтавщині.

2.2 Вимір цивільної активності

⁴⁷ Київський міжнародний інститут соціології. Суспільно-політичні настрої населення України напередодні першого туру виборів Президента України: березень 2019 року. 2019:

<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=836&page=9&y=2019>

⁴⁸ Київський міжнародний інститут соціології. Суспільно-політичні орієнтації населення України: квітень 2020. 2020: https://kiis.com.ua/materials/pr/20200406_pressconf/Tables.pdf

⁴⁹ Київський міжнародний інститут соціології. Суспільно-політичні настрої населення України: січень 2021. 2021: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1000&page=11&y=2021>

Цивільна активність громадян, тобто діяльність поза політичним виміром, також може вимірюватись через чимало варіантів даних, втім пріоритетними тут є емпіричні дані, які стосуються безпосередньої активної фізичної участі громадян у заходах, які проводяться членами суспільства для донесення та просування своєї позиції. Особливу увагу Р. Патнем звертає на заходи зібрання громадян, де, власне, і виробляється соціальний капітал. Для вимірювання цивільної активності в українських реаліях, було обрано питання про можливість участі у різноманітних акціях соціального протесту. При цьому, до акцій соціального протесту входять не лише мітинги та марші, це також збирання підписів, ігнорування рішень влади, участь у виборчій кампанії або навіть захоплення адміністративних будівель. Дані, знову ж таки, були взяті з масиву даних Київського міжнародного інституту соціології.

Тож, у грудні 2018 року Київський міжнародний інститут соціології провів дослідження про готовність українців взяти участь у акціях соціального протесту⁵⁰. Під час опитування громадянам було задане наступне питання: «В яких акціях соціального протесту Ви особисто були б готові взяти участь? Зазначте, будь ласка, всі підходящі відповіді». Для орієнтування у даних за визначну відповідь був взятий варіант «Я не готовий брати участь у будь-яких акціях масового протесту». Якщо ж дивитись на відповіді, то у регіоні Рівненської області не готові брати участь у будь-яких акціях соціального протесту 48.80% громадян, по Полтавській області цифра трохи більша – 49.30% населення.

У грудні 2019 року Київським міжнародним інститутом соціології було проведене ідентичне дослідження про готовність українців брати участь у акціях соціального протесту⁵¹. Якщо звернутись до переліку питань, знову можна знайти наступне: «В яких акціях соціального протесту Ви особисто

⁵⁰ Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту. 2019: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=821&page=11&y=2019>

⁵¹ Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2019. 2020: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=911&page=10&y=2020>

були б готові взяти участь? Зазначте, будь ласка, всі підходящі відповіді». Тож, через рік обирають варіант «Я не готовий брати участь у будь-яких акціях масового протесту», у Рівненській області 46.3% опитаних, у той же час у Полтавській області відсоток сягає 44.6% респондентів з усіх.

Щорічне опитування Київського міжнародного інституту соціології було проведено і у грудні 2020 року⁵², під відповіді на питання про готовність брати участь у соціальних акціях протесту, обрали опцію не брати участі взагалі 57.3% жителів Рівненщини і 52.2% опитаних у Полтавській області.

Якщо звернутись до даних КМІС за грудень 2021 року про готовність громадян брати участь у соціальних акціях протесту⁵³, то отримаємо наступні цифри: 65.4% респондентів з Рівненщини не готові брати участь у акціях соціального протесту взагалі, а серед жителів Полтавщини ця цифра складає 58%.

2.3 Вимір релігійної активності

Як вже згадувалось, релігійна активність також, може бути виробником соціального капіталу, так як і з цивільною активністю цінується саме відвідування заходів, пов'язаних з релігією, тобто не просто вірування, а саме колективне сповідування релігії, показником може бути відвідування служб. Під час відвідування служби вірянами відбувається контакт зі священнослужителями, іншими вірянами, проводяться священні обряди, очевидно, що саме під час подібних заходів відбувається вироблення соціального капіталу. Більше того, нерідко релігійні люди розглядають інших індивідів не як звичайних людей, а як братів і сестер, у церкві також виховуються цінності взаємної допомоги і підтримки, тож логічно спиратися на вірян, які активно практикують свою релігію, як на показник для вимірювання рівня соціального капіталу.

⁵² Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2020. 2021: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1001&page=11&y=2021>

⁵³ Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2021. 2022: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1086&page=10&y=2022>

Для емпіричних даних в ході дослідження було використано опитування аналітичного центру Разумкова, їх опитування стосується християн у багатьох варіаціях, вони розділені належністю до різних патріархатів, конфесій, є також графа для людей, які називають себе «просто християнами». Не дивлячись на те, що зачеплена лише одна релігія, на нашу думку вибір опитування всеодно є релевантним і обґрунтованим, адже в Україні християнство є абсолютно домінуючою релігією. Якщо звернутись до даних Київського міжнародного інституту соціології за травень 2019 року⁵⁴, то бачимо, що, відповідаючи на питання «До якої конфесії або релігії, якщо така є, Ви себе відносите?», переважна більшість обирає якусь варіацію християнства, по Україні це 91% респондентів, у Західному макрореґіоні, до якого відноситься Рівненська область – 95% опитаних, а у Центральному, куди входить Полтавська область – 92.8% громадян.

Тож, для дослідження були взяті опитування аналітичного центру Разумкова за 2019 та 2021 роки. Отже, центром Разумкова було проведене загальнонаціональне дослідження з 4 по 9 жовтня 2019 року, за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Якщо спиратись на звіт по дослідженню, то знаходимо наступні дані: «Як і раніше, число громадян, які відвідують релігійні служби, зібрання, служіння, є меншим, ніж число тих, хто визнав себе віруючим. У 2019р. ці показники становили, відповідно 52% і 66% – і є нижчими, ніж показники 2018р. (58% і 72%, відповідно). Число тих, хто не відвідує релігійні зібрання збільшилося з 43% до 47% опитаних. Як і раніше, ця форма релігійної практики найбільшою мірою властива жителям Заходу, але й тут число респондентів, які її дотримуються, зменшилося з 84% у 2018р. до 77% у 2019р. У Центрі показники відвідувань практично не

⁵⁴ Київський міжнародний інститут соціології. Конфесійна структура населення України і створення православної церкви України: травень 2019. 2019: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=862&page=5&y=2019>

змінилися (59% і 57%, відповідно). Відчутно нижчими є показники Півдня (42% і 38%, відповідно) і Сходу (38% і 29%, відповідно)»⁵⁵.

Також, є дані про більш регулярне відвідування богослужінь: «Відповідаючи на питання, чи відвідували вони богослужіння минулої неділі (суботи, п'ятниці), позитивну відповідь дали 21% опитаних, зокрема, в Західному регіоні – 34%, в інших регіонах – від 20% (у Центрі) до 13% (на Півдні)»⁵⁶.

Якщо ж звернутися до подібного загальнонаціонального опитування, яке проводилось у листопаді 2021 року за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, то знаходимо наступне: «Слід зазначити, що частота відвідуваності релігійних служб у Західному регіоні у 2021р. виявилася нижчою, ніж попередніми роками. Це пов'язано з тим, що дослідження у 2021р. проводилося на піку пандемії, і саме в Західному регіоні в листопаді 2021р. показники захворюваності виявилися одними з найвищих. Тому число тих, хто відвідує релігійні служби у цьому регіоні, порівняно з попереднім роком, знизилася з 84% до 78%, а частка тих, хто відвідує релігійні зібрання не рідше одного разу на тиждень — з 46% до 31% серед тих, хто загалом їх відвідує»⁵⁷.

Щодо даних по Центральному регіону, до якого входить Полтавська область, то у 2020 році відвідували богослужіння 51.8% респондентів, а у 2021 48.9% громадян. Якщо ж поглянути на питання про частоту відвідування богослужінь, то у регіоні Полтавської області їх відвідували не рідше одного разу на тиждень у 2020 році 13.8% респондентів, а у 2021 році цифра трохи збільшилась – 14.6% опитаних.

2.4 Волонтерський вимір

⁵⁵ Центр Разумкова. Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин. 2019, с. 6: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Центр Разумкова. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. 2021, с. 12: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf

Ще одним критерієм для вимірювання соціального капіталу є рівень волонтерської діяльності серед простих громадян. Як і з попередніми критеріями, релевантною є саме активна зайнятість, не «донати», тобто фінансова допомога, а діяльність, яка уможливорює контакт з іншими людьми, налагодження нових та укріплення старих зв'язків і культивуацію норм взаємності та солідарності.

Для отримання емпіричних даних по даному критерію було взято масиви даних Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, особлива увага була приділена опитуванням щодо громадської думки стосовно реформи децентралізації та громадянського суспільства в Україні.

Так, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із Київським міжнародним інститутом соціології 16–28 серпня 2018 року було проведено загальнонаціональне опитування населення, для дослідження громадської думки населення щодо децентралізації⁵⁸. У питанні, яке звучить наступним чином: «В яких формах участі громадян в управлінні своїм містом/селищем/селом Ви готові брати участь?», варіант «Участь як волонтера у різних видах громадської допомоги (дитячим будинкам, багатодітним сім'ям, притулком тощо)» серед жителів регіону Рівненської області обрали – 11.4% громадян, а серед громадян регіону Полтавської області – 5.4%.

Також, загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 8 по 20 серпня 2019 року⁵⁹. На меті опитування мало допомогти зрозуміти стан громадянського суспільства в Україні з точки зору її громадян. Тож, на питання «Чи займались Ви волонтерською діяльністю (безоплатною роботою задля

⁵⁸ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. 2018: <https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-dosyagnennya-i-problemi-otsinki-gromadyan>

⁵⁹ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян. 2019: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

суспільних потреб) протягом року?», ствердно відповіли 13.8% респондентів з регіону Рівненської області і 9.5% опитуваних з регіону Полтавської області.

З 14 по 19 серпня 2020 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, було проведене загальнонаціональне дослідження під назвою «Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів»⁶⁰. Знову ж таки, було задане питання, яке стосується волонтерської діяльності громадян: «В яких формах участі громадян в управлінні своїм містом/селищем/селом Ви готові брати участь?». Готові брати участь у якості волонтера у різних видах громадської допомоги (дитячим будинкам, багатодітним сім'ям, притулках тощо) у регіоні Рівненської області 12.3% населення, а у регіоні Полтавської області 7.1% опитаних.

2.5 Вимір суспільної довіри

Останнім обраним критерієм для порівняння рівня соціального капіталу у Полтавській та Рівненській областях є рівень суспільної довіри, тобто довіри до людей, які оточують кожного члена суспільства, мова не про інституції чи організації, а саме про звичайних людей. У суспільствах з низьким рівнем соціального капіталу, довіра до оточуючих часто розцінюється як дурість та наївність, адже абсолютно логічно у таких суспільствах не культивуються норми взаємності, допомоги, обміну інформацією та, відповідно, довіри. Якщо ж соціальний капітал розвинутий, то довіра до оточуючих є абсолютно логічною, адже у суспільстві відсутні деструктивні тенденції, людям не вигідно у більшості і вони не розуміють потреби у обмані, відкриті та чесне спілкування, налагодження зв'язків призведе лише до вигоди для безпосередніх учасників зв'язків, а може навіть і для суспільства в цілому.

⁶⁰ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів. 2020: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-detsentralizatsii-ta-ii-rezultativ>

Емпіричні дані для цього критерію були взяті з масиву даних World Values Survey, міжнародної дослідницької програми, присвяченої науковому та академічному вивченню соціальних, політичних, економічних, релігійних і культурних цінностей людей у світі. WVS досліджують в тому числі українські цінності, у рамках сьомої хвилі свого дослідження, яка проводилась з 2017 по 2022 роки, було зібрано дані щодо рівня довіри в українському суспільстві⁶¹.

Так, з твердженням «Більшості людей можна довіряти» погодились у Рівненській області 41.9% опитуваних, а у Полтавській області 17.5% респондентів.

⁶¹ World Values Survey Wave 7 (2017-2022): <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>

РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У РІВНЕНСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Спираючись на зібрані статистичні дані, можна встановити тенденції розвитку рівня соціального капіталу у Рівненській та Полтавській областях. Не зважаючи на те, що обрані регіони є частинами однієї держави, рівні соціального капіталу та його динаміки можуть різнитись. За рахунок різного менталітету, інших цінностей, які вироблялись протягом десятичків та сотень років, а як відомо історія обраних регіонів України різниться, вони не завжди належали до одного державного утворення, а якщо і належали, то не однаково кількість часу.

Відмінності у історичному розвитку областей можна знайти навіть у новітній історії. Землі, що наразі входять до складу Полтавської області були захоплені більшовиками у 1919 році і не дивлячись на опір і повстання, залишились під більшовицькою владою до розпаду Радянського Союзу. Це означає, що Полтавщина пережила Голодомори, криваві репресії тоталітарного державного утворення або «Великий терор» 1937-1939 років.

Що ж до земель Рівненщини, то за пактом Молотова-Ріббентропа 1939 року, ці землі увійшли до складу Радянського Союзу. Різниця встановлення більшовицької влади у 20 років, що у глобальному розумінні для історії не так і багато, втім, вище згадано події, що стались за ці два десятичків і їх неможливо проігнорувати, адже вони мали катастрофічні масштаби та наслідки та залишили по собі величезну кількість жертв. Такі обставини не можуть не залишити сліду на суспільстві та його житті. Також, не треба забувати, що соціальний капітал та демократичні цінності надзвичайно близькі, соціальний капітал сприяє демократичним режимам. СРСР був надзвичайно далеким від демократії, це була тоталітарна держава, для якої вигідна якраз відсутність демократичних тенденцій.

Якщо поглянути на більш ранні події, то землі, що входять до Полтавської області також раніше увійшли до складу Московського царства, в той час як

землі Рівненщини залишались у складі Речі Посполитої аж до Другого поділу Польщі, який відбувся у 1793 році. Знову ж таки, відмінності у історії, тобто можливі відмінності у сформованих цінностях, адже суспільства даних регіонів мали різні впливи.

Враховуючи вище сказане, однозначно можна сказати, що надзвичайно цікаво поглянути на рівні розвитку соціального капіталу у обраних областях, дізнатись, чи вплинув різний історичний досвід двох територій на сучасний стан справ у областях. Також, вартує уваги погляд на те, яким чином дві області переносять ще одну масштабну кризу – пандемію COVID-19.

Тож, якщо дивитись на політичний вимір, політичну активність населення двох регіонів, то бачимо, що згідно статистичних даних за 2018 рік кращі результати має Рівненська область – на 1.7% менше виборців відмовились взяти участь у виборах.

Наступного 2019 року згідно з опитуванням КМІС, можна прослідкувати позитивну динаміку у обох областях, набагато більше людей і там, і там готові взяти участь у виборах. У Полтавській області частка неактивних громадян зменшилась на 4.9%, від 14.4% до 9.5%, у Рівненській же області результати ще кращі кількість неголосуючих зменшилась на 5.5% від 12.7% до 7.2%. Різниця між Рівненщиною і Полтавщиною дещо збільшилась – 2.3% з перевагою на користь першої. Підвищену активність громадян можна пояснити, скоріш за все вона пов'язана з виборами того року, що логічно призведе до збільшення зацікавленості політикою серед населення.

У 2020 році, вже після президентських виборів відсотки тих, хто не бажає голосувати знову збільшились, втім не повернулись до обсягів 2018 року. Тепер у регіоні Рівненщини відмовились голосувати на виборах 8.5% опитаних, що на 1.3% більше ніж торік, а на Полтавщині у 2020 році не забажали голосувати 9.5% респондентів, тобто відсоток залишився тим самим. Все ж, не дивлячись

на стабільну ситуацію у Полтавській області, Рівненська досі мала більш активних виборців, з різницею у 1%.

Через рік бачимо разючу різницю у обох областях, вибори відбулись вже досить давно, а кількість тих, хто відмовлявся голосувати значно збільшилась. У Рівненській області не забажали голосувати 18.8% громадян, що на 10.3% більше ніж у минулому разі. Полтавська ж область вперше за чотири роки має кращий результат, хоч ця різниця між областями є найменшою – 0.6%, а результат самого регіону – 18.2% тих, хто не проголосував би на виборах. Якщо порівняти з минулим роком, то динаміка на Полтавщині також краща за Рівненську, додалось 8.7% неактивних виборців, тобто на 1.6% менше ніж у західної області.

Отже, у 2018, 2019 та 2020 роках різниця була на користь Рівненської області, у 2019 році вона збільшилась на 0.6%, втім наступного року дещо поменшала на 1.3% за рахунок негативної динаміки на Рівненщині і стабільного результату Полтавщини. Втім, вже у 2021 році ситуація змінилась на користь центральної області, з невеликою різницею, що менша одного відсотка. Якщо казати про загальні зміни, то у рік виборів Президента України пасивність щодо виборів була найменшою, втім у наступні роки почала зростати.

Якщо говорити про цивільний вимір, то за 2018 рік маємо невелику різницю у 0.9% між областями, знову на користь Рівненської, там не готовими до участі у акціях соціального протесту виявились 48.40% респондентів, у той же час на Полтавщині таких виявилось 49.30%.

Через рік активістів побільшало у обох областях у Рівненській області позитивна динаміка у розмірі 2.1%, тепер 46.3% громадян відмовились брати участь у акціях. У Полтавській області динаміка складає 4.7%, що майже у два рази більше за динаміку Рівненщини, 44.6% респондентів відмовились від участі у акціях соціального протесту. Тобто у 2019 році перевагу отримала Полтавщина, різниця між областями складає 1.7%.

Ситуація сильно змінилась у 2020 році, втім її можна прив'язати до тогочасних обставин – карантину, динаміка значна і негативна у обох областях. Тепер у Рівненській та Полтавській областях відмовились від соціальної активності 57.3% і 52.2% респондентів відповідно. Знову перевага у центральній області, різниця більша ніж за минулі два роки – 5.1%. Динаміка Рівненщини і Полтавщини більша за різницю між ними 11% і 7.6% відповідно.

Ще більші цифри кількості не надто активних громадян маємо за 2021 рік. Тепер у Рівненській області їх кількість склала 65.4%, а у Полтавській 58% опитаних. Знову кращий результат у Полтавській області, різниця між областями – 7.4%. У порівнянні з минулим роком Рівненщина має динаміку у 8.1%, а Полтавщина 5.8%.

Підсумовуючи результати у цивільному вимірі, бачимо, що у 2018 році більший соціальний капітал згідно з цим критерієм мала Рівненська область з різницею у 0.9%. Втім, ситуація змінилась вже у 2019 році, більш активним виявилось населення Полтавської області, різниці за 2019, 2020 і 2021 роки склали 1.7%, 5.1% і 7.4% відповідно, тобто за даним критерієм можемо спостерігати чітку зростаючу перевагу центральній області. У разі, якщо поглянути на кількості готових брати активну участь у житті свого суспільства, то позитивна динаміка присутня до початку пандемії, після ж введення карантину, цифри тих, хто не збирався нічого робити постійно збільшувалась.

Якщо перейти до наступного виміру – релігійного, то бачимо, що за даними для 2018 року у Рівненській області на богослужіння активно ходило 84% громадян, у той же час у за даними для Полтавської області на богослужіння ходили 59% респондентів. Різниця між регіонами складає 25% на користь Рівненщини.

Наступного 2019 року, можемо спостерігати негативну динаміку, кількість тих, хто бере активну участь у житті церкви поменшала в обох областях, при цьому у Рівненській набагато більш значно. Тож, у Рівненській області тепер

активних вірян виявилось 77%, а в той же час на Полтавщині їх було 57%. Хоча негативна динаміка у Рівненській області набагато більш разюча, тобто 7% респондентів, у Полтавській області їх 2%, втім західна область все ще випереджає центральну.

Якщо подивитись на дані за 2020 рік, можна зробити висновок, що порівнюючи з минулим роком, маємо позитивну динаміку у випадку Рівненщини, число активних прихожан склало 84%, що на 7% більше ніж у 2019 році, числа повернулись до показників 2018 року. Полтавщина ж продовжує мати негативну динаміку – 51.8% прихожан було у 2020 році, якщо дивитись на динаміку – на 5.2% менше ніж у 2019 році. Різниця між областями збільшилась і складає – 32.2% на користь Рівненської області.

Щодо наступного року, тобто 2021, знову бачимо спад у церковній активності, тепер у Рівненській області ходять на богослужіння 78% респондентів, тобто на 6% менше, а у Полтавській 48.9% опитаних, тобто на 2.9% менше, порівняно з минулорічними показниками. Різниця між областями зменшилась і тепер складає 29.1%, на користь Рівненщини.

Підсумовуючи можемо однозначно сказати, що населення Рівненської області є набагато більш активними відвідувачами богослужінь ніж жителі Полтавської області. Скоріше за все ця особливість пов'язана з історичним розвитком, Рівненська область має менший досвід перебування у тоталітарній комуністичній та атеїстичній державі, порівняно з Полтавською, у якій за всі чотири роки спостерігалась негативна динаміка, щодо кількості тих, хто ходить на богослужіння, якщо порівняти 2018 і 2021 роки, то бачимо спад у розмірі 10.1%. Рівненська область трималась трошки краще, але кількість прихожан якщо і збільшується одного року, то спадає наступного, загалом динаміка негативна – 84% і 78% відсотків за 2018 та 2021 роки, тобто динаміка негативна – 6%. Загалом, тих, хто ходить на богослужіння в обох областях поменшало, але у Полтавській таких менше і негативна динаміка більш разюча.

Наступний вимір – волонтерський, у 2018 році на Рівненщині сказали, що готові займатись волонтерською діяльністю 11.4% опитаних громадян. Для Полтавської області той самий показник становив 5.4%. Виходить, що тут різниця між областями становить рівно 6% на користь Рівненської області.

Через рік показники щодо тих, хто готовий займатися волонтерською діяльністю стали дещо вищими у обох областях. У 2019 році у Рівненській області на 2.6% більше людей були готовими займатися волонтерською діяльністю, тобто тепер цей відсоток становив 14%. У Полтавській області число збільшилось на 3.6%, тобто тепер волонтерів стало 9%. Різниця між двома складає 5% на користь західної області.

У 2020 році у обох досліджуваних регіонах спостерігаємо негативну динаміку, менше людей були готовими до волонтерської діяльності. Щодо Рівненщини, то показник зменшився на 1.7% серед опитаних, тобто тепер готові для допомоги суспільству 12.3% громадян. У випадку Полтавської області також спостерігаємо негативну динаміку, трохи більшу ніж у західній області. Займатись волонтерською діяльністю тепер готові 7.1% громадян, тобто на 1.9% менше ніж минулого року.

Підсумовуючи дані для волонтерського виміру можна сказати, що тут попереду йде Рівненська область, за всі роки тут незмінно більше людей готові займатись безоплатною працею на благо суспільства. Якщо ж дивитися на загальну динаміку, то можна сказати, що 2019 рік став піковим, найбільше людей були готові до волонтерства, втім наступного року показники зменшились. Можливо, знову ж таки, повпливала всезагальна ізоляція через пандемію COVID – 19 і страх вийти з дому, що досліджуваний вид діяльності передбачає.

Останній вимір – показник довіри у суспільстві, тобто пересічних громадян до пересічних громадян. Отже, різниця тут надзвичайно разюча, якщо у Рівненській області довіряють людям 41.9% опитаних, то у Полтавській

області лише 17.5% респондентів. Тобто різниця між двома областями становить 24.4% на користь Рівненщини.

ВИСНОВКИ

У роботі було розглянуто кілька концепцій соціального капіталу, починаючи з першої відомої нам концепції Л. Дж. Ханіфана. Також були розглянуті бачення явища соціального капіталу П. Бурдьє, Р. Патнема, А. Колодій та А. Карася. Для аналізу рівня соціального капіталу в Рівненській та Полтавській областях було обрано методологію Р. Патнема, яка дає можливість базуючись на емпіричних даних з соціальних опитувань порівняти рівень розвитку соціального капіталу у суспільствах.

Було зібрано масив емпіричних даних для проведення дослідження. Необхідна інформація була знайдена серед масивів даних Київського міжнародного інституту соціології, Фонду «Демократичні ініціативи», Центру Разумкова та World Values Survey. Всі зібрані дані були описані у роботі.

Після опису отриманих даних було проведено їх аналіз та порівняння. Особлива увага при цьому зверталась на різницю показників між обраними для дослідження областями та динаміку показників загалом.

На базі проведеного дослідження було виявлено, що у більшості вимірів лідирує Рівненська область, вона переважає у релігійному та волонтерському вимірах, населення області набагато більше довіряє одне одному у порівнянні з Полтавською областю.

Якщо ж дивитися на загальну картину, результати не є втішними. Серед п'яти вимірів, на які ми спиралися під час проведення дослідження, по трьох обидві області показали негативну динаміку, якщо порівнювати безпосередньо дані за 2018 та 2021 роки, що може означати лише одне – рівень соціального капіталу знижується.

Щодо впливу пандемії COVID – 19 на показники, було виявлено, що у 2020 році, коли вірус значно поширився в Україні, почали вводитися карантинні обмеження розвинулась негативна динаміка показників у цивільному вимірі,

люди не були готові брати участь у активізмі, який передбачає вихід з дому і контакт з іншими людьми.

Також, цікавими є результати у релігійному вимірі, значно більш релігійним є населення Рівненської області, при цьому, не дивлячись на те, що загальна динаміка в обох областях у релігійному вимірі є негативною, громадяни все менше і менше відвідують богослужіння, що, до речі, не є провиною пандемії, тенденція почалась ще до неї, у 2019 році; у 2020 році сталося так, що громадяни Рівненської області показали позитивну динаміку відвідування богослужінь, показник повернувся на рівень 2018 року. Цей факт свідчить про релігійність громади Рівненщини, яка у тяжкі та страшні часи звертається до Бога, виробляючи при цьому такий потрібний соціальний капітал. Втім, показник знову впав у 2021 році.

Вплив пандемії відчутний також, якщо поглянути на волонтерський вимір, у 2019 році до карантинних обмежень у обох областях була позитивна динаміка щодо готовності займатися волонтерством. Динаміка різко змінилась у 2020 році, волонтерство про яке писав Р. Патнем, активне, те, яке передбачає вихід за межі дому та безпосередню працю на благо суспільства, таке як допомога у дитячому будинку, стало занепадати. Це означає, що соціального капіталу стало вироблятись менше, знову пандемія негативно вплинула на розвиток соціального капіталу.

Підсумовуючи, можна сказати, що рівень соціального капіталу є вищим у Рівненській області, навіть за умови негативної динаміки. Також, проведене дослідження показало беззаперечний негативний вплив пандемії COVID – 19 на рівень розвитку соціального капіталу у обох областях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003.
2. Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту. 2019: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=821&page=11&y=2019>
3. Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2019. 2020: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=911&page=10&y=2020>
4. Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2020. 2021: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1001&page=11&y=2021>
5. Київський міжнародний інститут соціології. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2021. 2022: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1086&page=10&y=2022>
6. Київський міжнародний інститут соціології. Конфесійна структура населення України і створення православної церкви України: травень 2019. 2019: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=862&page=5&y=2019>
7. Київський міжнародний інститут соціології. Соціально-політична ситуація в Україні. Презентація даних. 2018: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=783&page=4&y=2018>
8. Київський міжнародний інститут соціології. Суспільно-політичні настрої населення України напередодні першого туру виборів Президента України: березень 2019 року. 2019: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=836&page=9&y=2019>
9. Київський міжнародний інститут соціології. Суспільно-політичні орієнтації населення України: квітень 2020. 2020: https://kiis.com.ua/materials/pr/20200406_pressconf/Tables.pdf

- 10.Київський міжнародний інститут соціології. Суспільно-політичні настрої населення України: січень 2021. 2021:
<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1000&page=11&y=2021>
- 11.Колодій Антоніна. Соціальний капітал і політична участь громадянина в епоху змін // Відповідальність християнина у сучасному суспільстві. Матеріали 7-го Екуменічного соціального тижня. Львів, Український Католицький Університет, Інститут екуменічних студій. 29 вересня – 4 жовтня 2014.
- 12.Патнам, Д. Роберт, 2001. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи.
- 13.Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. 2018:
<https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-dosyagnennya-i-problemi-otsinki-gromadyan>
- 14.Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів. 2020:
<https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-detsentralizatsii-ta-ii-rezultativ>
- 15.Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян. 2019:
<https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>
- 16.Центр Разумкова. Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин. 2019:
https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf
- 17.Центр Разумкова. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. 2021:
https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf

18. Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. Pp. 241–58 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. Richardson. New York: Greenwood.
19. Bourdieu, Pierre et al. 1999. The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society. Stanford, California: Stanford University Press.
20. Hanifan, L. J. 1916. The Rural School Community Center.
21. Putnam, Robert. 2001. Bowling Alone. London, England: Simon & Schuster.
22. Thompson, Ellis, Wildavsky, Cultural Theory.
23. World Values Survey Wave 7 (2017-2022):
<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: РІВЕНЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ТА РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ (2018-2021) ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Студентка: Коваленко Анастасія Олексіївна

Рік навчання, факультет: четвертий, Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент, Кисельов С.О.

Рецензент: кандидат філософських наук, доцент Амельченко Н.А.

Захищена “ ____ ” червня 2024 р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи: робота складається зі вступу, де викладені актуальність, мета та завдання дослідження. Основна частина роботи складається з трьох розділів. Перший розділ присвячений викладенню деяких з найбільш популярних концепцій соціального капіталу, їх порівняння, також у першому розділі описані деякі українські погляди на це явище. Другий розділ присвячений опису знайдених статистичних даних для дослідження рівня соціального капіталу у Рівненській та Полтавській областях з допомогою методології Роберта Патнема. Третій розділ складається з аналізу описаної емпірики, дослідження динаміки розвитку соціального капіталу та порівняння його розвитку у двох областях. У висновках викладені результати дослідження, вплив на соціальний капітал пандемії COVID – 19, результати порівняння двох областей.